

Леся САКАЛЬ-ЛІСНІЧЕНКО, канд. філол. наук, асист.

ORCID ID: 0009-0003-6773-3559

e-mail: lesia.sakal-lisnichenko@knu.ua

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОСТКОЛОНІАЛЬНА ЛІМІНАЛЬНІСТЬ У ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА "ХОЛОДНИЙ ЯР"

Вступ. У дослідженні аналізується феномен постколоніальної лімінальності як структурного принципу поетики у творі "Холодний яр" Тарас Шевченко. Традиційні оцінки ідеї твору, його жанрових параметрів і символічного наповнення не вважаємо остаточними. Ця порівняно невелика за обсягом поезія репрезентує креатив поетичного мислення автора, що виявляється у здатності поєднувати історіософську глибину, політичну полемічність і пророчий пафос із концентрованою та досконалою у своїй простоті композицією. Дослідження здійснюється на основі аналізу тексту поезії, її історико-культурного контексту, інтелектуальних передумов написання та еволюції наукового осмислення.

Методи. Аналіз побудовано на комплексному літературознавчому підході, що поєднує історико-генетичний, текстологічний, поетичний (стилістичний і версифікаційний), історіософський та порівняльно-концептуальний методи.

Результати. Стаття зафіксувала майже сторічну рецепцію поезії "Холодний яр", дослідила її особливості та запропонувала нову інтерпретацію твору.

Аналіз хронологічної послідовності досліджень показав еволюцію шевченкознавства: від ранніх естетичних (П. Луштинський) і ідеологічних (Д. Донцов) інтерпретацій через детальний філологічний і стилістичний розбір (П. Волинський) до етичного (Г. Клочек), історіософського (Р. Харчук) та порівняльно-концептуального (Є. Лебідь-Гребенюк) підходів. Кожне з досліджень акцентувало певні грані твору – від художньої досконалості та революційного пафосу до морального виміру, історичної пам'яті та ґештальт-символу в контексті націогенезу.

Запропонована в статті інтерпретація крізь призму лімінальності в постколоніальному контексті показує "Холодний яр" як текст, що фіксує пороговий стан колонізованого суспільства. Холодний яр

функціонує як лімінальний простір (між минулою свободою та імперським забуттям, з ознаками *inhomeliness*). Часова структура твору відтворює класичну лімінальну модель: сепарація (минуле гайдамацьке), лімінальна фаза (сучасне запустіння й "позичене лихо"), реінтеграція (майбутній "огонь новий"). Ідентичність нащадків гайдамаків постає як проміжна, гібридна; поет – як лімінальний суб'єкт-медіатор. Пророцтво Шевченка матеріалізувалося в Холодноярській республіці 1919–1922 років, що підтверджує історичну дієвість лімінального механізму.

Висновки. Стаття комплексно розглядає історію створення поезії "Холодний яр", її місце в творчості Шевченка періоду "Трьох літ" та еволюцію наукового осмислення протягом майже століття. Проаналізовано шість ключових досліджень у хронологічній послідовності: від ранніх естетичних і ідеологічних інтерпретацій до сучасних історіософських, поетичних і порівняльно-концептуальних підходів.

Запропонований лімінальний підхід у постколоніальному контексті суттєво доповнює традиційні інтерпретації. Він дозволяє розглядати твір не лише як літературну пам'ятку, а як потужний механізм збереження історичної пам'яті та формування потенціалу національного відродження. Лімінальність пояснює, як художній образ Холодного Яру перетворюється на символічний "поріг", що поєднує минуле, сьогодення і майбутнє, травму колоніалізму та надію на деколонізацію.

Сучасне шевченкознавство має потужну базу для подальших синтетичних і міждисциплінарних досліджень, які поєднуюватимуть поетику, історіософію, постколоніальну теорію та актуальний контекст деколонізації української культури.

Ключові слова: шевченкознавство, історіософія, поетика, історична пам'ять, гайдамащина, націогенез, постколоніальні студії, деколонізація.

Вступ

У 1930 році, літературознавець, педагог і громадський діяч Буковини Платон Лушпинський публікує у журналі "Україна" статтю "Шевченків «Холодний Яр»", чим започатковує спеціальне літературознавче вивчення твору, у якому Тарас Шевченко замислюється над проблемою кріпацтва й гайдамацького руху, бо "гайдамаки ніколи не сходили йому з думки" (Лушпинський, 1930, с. 93).

Він зараховує цей твір до числа найкращих у Шевченковій творчості, говорить про його яскраво виражений революційний тон, чого ще не нема в "Гайдамаках".

П. Лушпинський доводить, що в "Холодному Яру" автор сягає справжнього естетичного ідеалу, де існує "гармонія між змістом і формою, нема розливності – а енергія і концентрація думок, мужеський тон – приковує читача і пориває його за собою" (Лушпинський, 1930, с. 104), отже, цей поетичний твір високої художньої майстерності.

До появи статті "Шевченків «Холодний яр»" у шевченкознавстві не було спеціального дослідження цього твору, тому її положення ляжуть в основу подальших розвідок, зокрема праці "Коментар до «Кобзаря» Т. Шевченка. Поезії до заслання" Ю. Івакіна, який лише підсилив погляди Лушпинського та підніс вірш "Холодний Яр" "до вершин революційної поезії Т. Шевченка періоду «трьох літ»" (Івакін, 1964, с. 349). У сучасній академічній "Шевченківській енциклопедії" з незначними скороченнями вміщено ґрунтовну статтю "Холодний яр" П. Волинського, до цього надруковану в "Радянському літературознавстві" (1980), та історіософське осмислення змісту вірша Р. Харчук (2012). Розширюють оптику для нашого дослідження також праці Дмитра Донцова (1961), Григорія Клочека (1999) та Євгенії Лебідь-Гребенюк (2016).

Поезія "Холодний яр" була створена Тарасом Шевченком 17 грудня 1845 року в селі В'юнище (нині Черкаська область) під час його другої мандрівки Україною. Цей твір став одним із найгостріших і найполітичніших у циклі "Три літа" (1843–1845), до якого також належать послання "І мертвим, і живим...", "Кавказ", "Сон" та інші вершини шевченківської лірики (Шевченко, 2003, с. 741).

Безпосереднім імпульсом до написання стали два ключові чинники. По-перше, особисте відвідання урочища Холодний Яр у Чигиринському повіті Київської губернії (тепер Чигиринський район Черкаської області). Історики та шевченкознавці припускають, що Шевченко міг побувати там під час подорожі 1843 року або восени 1845 року. Урочище мало глибоке символічне значення: саме тут, за народними переказами та

історичними свідченнями (зокрема, у Михайла Максимовича), збиралися гайдаки під проводом Максима Залізняка перед початком Коліївщини 1768 року. Поет побачив запустіле, заросле місце колишньої слави та боротьби, що глибоко вразило його.

По-друге, потужним каталізатором стала полеміка з істориком Аполлоном Скальковським. У 1845 році в Одесі вийшла його книга "Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII столетии. 1733–1768", у якій автор, польський за походженням історик на російській службі, зображував гайдамаків як звичайних "розбійників", "ворів" і "грабіжників", а Коліївщину – як злочинну акцію без національного чи соціального сенсу. Скальковський намагався "очистити" історію Запорозької Січі від "плями" гайдамаччини, називаючи повстанців "горстью злодеев" і звинувачуючи їх у користі та фанатизмі (Шевченко, 2003, с. 742).

Шевченко глибоко обурений такою фальсифікацією і відповідає художнім текстом, що став потужним художнім запереченням імперської та польської історіографії, захистом народного повстання як справедливої боротьби за волю, правду і соціальну справедливість.

"Холодний яр" органічно вписується в контекст періоду "Трьох літ" – часу найбільшого радикалізму Шевченка, коли поряд із життєствердною силою козацької героїки поет гостро критикує те, що "нові ляхи" засадили "темним лісом" колись "протоптаний шлях" до вольниці – кріпацтво, імперський деспотизм і зрадливу українську еліту. Він безпосередньо пов'язаний з посланням "І мертвим, і живим...", де Шевченко картає "панство" за ототожнення себе з імперією. Поезія стала своєрідним продовженням цієї критики, але з акцентом на історичну пам'ять як запоруку майбутнього визволення. Зокрема, Харчук вказує "Щодо тону й засобів – ця поліфонічна сатира дуже нагадує стилістику послання «І мертвим, і живим». Різноманітними засобами поет створює гостросатиричні образи поміщиків-угодівців, розвінчує їх і картає, показує вигаданість і фальш тих позитивних якостей, що їх поміщики собі приписували (напр., «добрі пани»)" (Харчук, 2012, с. 624).

Твір написано в формі ліричного монологу, що поєднує елегійні роздуми, сатиру, публіцистику та пророцтво. Текст

поезії починається з особистих рефлексій ліричного героя: "У всякого своє лихо, І в мене не тихо, Хоч не своє, позичене, А все-таки лихо" (Шевченко, 2003, с. 355).

Ці рядки одразу вводять тему "позиченого лиха" – колективного страждання українського народу під імперським ярмом. Далі поет переходить до опису запустіння Холодного яру: "Нащо б, бачся, те згадувать, Що давно минуло", "Хоч і яр той, вже до його І стежки малої Не осталося; і здається, Що ніхто й ногою Не ступив там..." (Шевченко, 2003, с. 355).

Це запустіння стає символом імперської політики забуття та стирання національної пам'яті. Однак Шевченко не зупиняється на елегії: він переходить до полеміки зі Скальковським і "новими катами", захищає гайдамаків як борців "за святу правду-волю" і завершує пророчим акордом: "...в день радості над вами Розпадеться кара. І повіє огонь новий З Холодного яру" (Шевченко, 2003, с. 357).

Цей "огонь новий" став одним із найпотужніших символів у шевченківській творчості, що пізніше актуалізувався в реальній історії.

Таким чином, історія написання "Холодного яру" – це не лише біографічний епізод, а глибокий прояв шевченківського світогляду: поєднання особистого болю, історичної свідомості, соціальної критики та пророчого бачення майбутнього. Твір став художнім маніфестом проти колоніального забуття і закликом до національного пробудження.

Методи

Аналіз побудовано на комплексному літературознавчому підході, що поєднує історико-генетичний, текстологічний, поетичний (стилістичний і версифікаційний), історіософський та порівняльно-концептуальний методи.

Результати

Повертаємося до наукового осмислення "Холодного яру", яке триває майже сто років і демонструє еволюцію шевченкознавства від ранніх естетичних та ідеологічних підходів до комплексних історіософських, поетичних і порівняльних студій. Розглянемо

кілька знакових, на наш погляд, розвідок у хронологічній послідовності.

Перша спеціальна розвідка поезії, здійснена Платоном Лушпинським, показує еволюцією світогляду Шевченка під час другої поїздки в Україну 1845 року. Лушпинський, вихований на західноєвропейській філософії та естетиці (Меленчук, 2018, с. 26), акцентував художню досконалість вірша – гармонію змісту й форми, естетичний ідеал. Він розглядав "Холодний яр" як вершину ліричної майстерності, де політична гострота та соціальна критика не руйнують поетичної краси, а навпаки, посилюють її "гармонія між змістом і формою, нема розливності – а енергія і концентрація думок, мужеський тон – приковує читача і пориває його за собою" (Лушпинський, 1930, с. 104). Це був важливий крок від загальних оглядів шевченківської творчості до фокусованого, естетично орієнтованого аналізу окремого твору.

У есеї Дмитра Донцова "Вогонь з Холодного Яру", що є частиною монографії "Незримі скрижалі Кобзаря. Містика лицарства запорізького" (праця побачила світ в Торонто у 1961 році) радикально змінив оптичний кут. Новизна його інтерпретації полягала в політизації та ідеологізації символу. Для Донцова Холодний Яр став не просто історичним місцем, а втіленням непримиренного національно-революційного духу. Рядок "повіє огонь новий" перетворився на мобілізаційний заклик до активної, вольової боротьби проти рабства, матеріалізму та "овечої натури" сучасників. Це ключовий образ вірша, який автор статті розгортає в широкую національно-містичну філософію воскресіння козацької України проти імперського зла.

У тексті він неодноразово прямо парафразує його:

- "Огонь з Холодного Яру гайдамацького повіє тоді, коли певні себе переможці вже й стежку до нього затоптали...";
- "Бо знав він, що як раз з Холодного Яру повіє новий вогонь нової України";
- "Коло Холодного Яру душі гайдамаків витають, нового Гонту виглядають..."

Тобто Донцов не просто цитує – він ототожнює весь пророчий пафос Шевченка з цим образом. Холодний Яр для нього – це місце народження нової революції, де "мерці за правдою встають" і вогонь очищення спалює "солому" (непотрібне, зрадницьке, московське) (Донцов, 1961, с. 45).

Донцов фактично політизує вірш: робить його програмою дії. Шевченко в поемі закликає не забувати і не прощати. Донцов додає: дух козацтва вже ворухиться під землею, і вогонь з Яру – це не метафора, а неминучий історичний закон для України (Донцов, 1961, с. 54). Бо ж коли гнобителі (лях, москаль, червоний тиран) думає, що "України вже немає" і "стежку до Яру затоптав" – саме тоді "повіє огонь новий".

Донцов трансформував поезію з об'єкта літературознавства на зброю націоналізму. Його стиль – пристрасний, бойовий, мобілізаційний – відрізнявся від академічної стриманості Лушпинського. Донцов акцентував пасіонарність, героїзм і непримиренність, роблячи Шевченка пророком інтегрального націоналізму. Цей підхід мав величезний вплив на міжвоєнну українську політичну думку, особливо на покоління вістниківців, але водночас містив елементи ідеологічної інструменталізації тексту.

Розширює тези П. Лушпинського Ю. Івакін у праці "Коментар до «Кобзаря» Т. Шевченка. Поезії до заслання". Автор чіткіше уточнює згадку Т. Шевченком імперського історика А. Скальковського й ототожнює його постать з тодішнім панством: "сатиричну дискредитацію українського панства поет здійснює тут по трьох лініях: по-перше, він викриває соціальне гноблення "сердешного люду", "новими ляхами", по-друге, таврує плазування "національного" панства перед царизмом ("овеча натура"), по-третє, звинувачує дворянських літераторів у фальсифікації історії України (одверто пояснюючи цю фальсифікацію класовою природою Скальковських)" (Івакін, 1964, с. 353).

Петро Волинський у 1970-тих роках здійснює академічний поетичний аналіз (стаття передрукована в Шевченківській енциклопедії 2012). Автор запропонував найдетальніший філологічний і стилістичний розбір. Новизна його роботи – у системному аналізі жанрової природи твору як поліфонічного

ліричного монологу, що поєднує елементи елегії, сатири, публіцистики та пророцтва. Волинський детально розглянув композиційний центр – образ Холодного Яру як символу в трьох часових вимірах (минуле – місце повстання, сучасне – запустіння, майбутнє – революційний "вогонь").

Він глибоко проаналізував версифікацію (14-складовик, enjambement, емоційні паузи, наголоси), інтонаційно-емоційний лад і використання "чужого слова" (полеміка з мовою панів: "добрі пани", "свята войнам, "преподобний"). Волинський показав, як Шевченко через суто поетичні засоби викриває фальсифікацію історії Скальковським (Волинський, 2012, с. 625).

У статті "За Шевченковим святим законом (Про "Холодний Яр" Тараса Шевченка)" ("Урок української", 1999) Григорій Клочек привніс нову грань – морально-біблійний вимір. Новою видається акцентація концепту "святого закону" як універсальної правди, справедливості та Божої волі, яку не можна топтати. Клочек інтерпретував твір як моральний пророчий монолог, де Шевченко викриває порушення етичних норм панами- "людоморами" ("розбойники неситі", "голодні ворони").

Автор особливо підкреслював біблійні алюзії та етичний пафос: не можна називати "преподобним" "лютого Нерона", не можна торгувати "сердешним людом". Робота мала виразний педагогічний характер, що робило її цінною для шкільної та університетської освіти.

Роксана Харчук запропонувала найбільш комплексний історіософський підхід у статті для Шевченківської енциклопедії. Авторка так окреслює тематику вірша: "російське поневолення України і відсутність української еліти. Остання, замість чинити опір Російській імперії, навпаки, політично ототожнила себе з нею, перетворившись на російське дворянство". (Харчук, 2012, с. 627). Дослідниця акцентує на проблемі історичної пам'яті як запоруки національної консолідації, критиці зденаціоналізованої української еліти ("нові ляхи" замість "лютого ляха"), циклічності поневолення та актуалізації пророцтва до Холодноярської республіки 1919–1922 років. Харчук поєднує фактографію, текстологію та сучасне національне прочитання, уникаючи як радянського формалізму, так і надмірної ідеологізації. Її стаття стала синтезом попередніх надбань на якісно новому рівні.

Порівняльно-концептуальний підхід пропонує у своїй статті "Гештальт-концепт «Холодний яр» у художній теорії націогенезу українства Т. Шевченка і В. Шкляра" (Шевченкознавчі порівняльні студії, Вип. 19, 2016, с. 135–140) Євгенія Лебідь-Гребенюк. Дослідниця аналізує тексти в кількох аспектах: через гештальт-концепт як цілісного, нерозчленованого символу, що уособлює волю, мужність, помсту, національну гідність і пасіонарність; розглядаючи "Холодний яр" в контексті художньої теорії націогенезу – як ключового елемента формування української національної ідентичності; через порівняльний аналіз із романом Василя Шкляра "Залишенець. Чорний ворон", де образ актуалізується в умовах новітньої боротьби (Лебідь-Гребенюк, 2016).

Зі свого боку вважаємо за плідне прочитати поезію "Холодний яр" через концепцію лімінальності (порогового стану) у постколоніальному контексті. Художній простір твору функціонує як пороговий стан колонізованого суспільства – між історичною пам'яттю про козацьку свободу та імперським теперішнім. Використання підходів постколоніальної теорії дозволяє інтерпретувати твір як текст, що фіксує стан історичної проміжності та водночас продукує потенціал національного відродження.

Для початку вважаємо за потрібне окреслити різницю дефініцій "постколоніальне" – "антиколоніальне" для виявлення особливостей постколоніальної парадигми українського літературознавства. Так український культуролог О. Кравченко, беручи за основу вчення світових теоретиків постколоніалізму (Г. Бгабгі, А. Мукгерджі, Е. Саїда, М. Фуко), вважає, що різниця між антиколоніальною та постколоніальною концепціями полягає у формах практик та мірі радикальності: "Антиколоніалізм можна розуміти як політичну боротьбу за звільнення від колоніальної залежності, здебільшого у формах політичних акцій. Постколоніалізм – інтелектуальна рефлексія колоніального стану з метою визначення розмаїття змістів колоніальної залежності, що є умовою їх викриття та подолання, у першу чергу, на рівні свідомості" (Кравченко, 2014, с. 17). Вчений переконаний, що постколоніалізм можна вважати "результатом деконструкції колоніалізму, наслідком демаскувань та демонтажу структур культурного колоніалізму і водночас їх продуктивного

перекодування та використання" (Кравченко, 2014, с. 22). Таким чином за допомогою засобів деконструкції, герменевтики, семіотики тощо художні твори інтерпретуються крізь призму постколоніальної теорії.

О. Юрчук зауважує, що постколоніалізм "не орієнтований на заперечення колоніалізму, але налаштований на вироблення стратегії розвитку нації, що звільнилася від колоніального гніту шляхом аналізу різних видів досвіду: колоніального, антиколоніального, постколоніального" (Юрчук, 2013, с. 44).

Справедливою нам видається думка В. Доній про те, що "характерна особливість постколоніалізму в українській літературознавчій науці полягає в інтеграції антиколоніальних та постколоніальних студій" (Доній, 2015, с. 19).

Теоретичні засади: лімінальність і постколоніалізм
Лімінальність (від лат. *limen* – "пори́г") – це стан переходу, проміжності та невизначеності між двома стабільними фазами існування. Концепцію започаткував Арнольд ван Геннеп у праці "Обряди переходу" (1909), який виділив три фази ритуалів: сепарацію, лімінальну фазу та реінтеграцію. Віктор Тернер розвинув ідею, описавши лімінальну фазу як простір антиструктури, де зникають соціальні ієрархії, виникає *communitas* – стан рівності, солідарності та творчого потенціалу. Суб'єкт у лімінальності стає амбівалентним – "ні тут, ні там", символічно "вмирає" й "народжується" заново.

У сучасних літературознавстві та культурних студіях лімінальність тісно перетинається з постколоніальною теорією. Гомі Бгабга вводить поняття *unhomeliness* – неприкаяності, відчуття чужості у власному домі, коли знайомий простір стає тривожним і гібридним. Гаятрі Співак говорить про субалтерна – "забутий" голос пригноблених, який позбавлений права на власний наратив. У східноєвропейському контексті, де колоніалізм мав переважно культурно-мовний і політичний характер, лімінальність набуває особливого звучання: колонізована нація перебуває в стані постійного "порогу" між втраченою державністю та імперською асиміляцією.

Після повномасштабного вторгнення РФ тема деколонізації української культури стала пріоритетною. Шевченко як символ

антиімперського опору перечитується саме через призму колоніальної травми, *unhomeliness* (Бгабга), транзитної культури (Гундорова) та порогових станів. У творчості Тараса Шевченка лімінальність проявляється як структурний принцип поетики. Колонізована Україна зображується в стані "на порозі": між втраченою козацькою свободою й сучасним кріпацтвом, між індивідуальним стражданням і національним пробудженням. Лімінальність ідеально пояснює сучасний стан України: між пострадянським минулим і повноцінною деколонізацією, між травмою та відродженням, між існуванням і небуттям. Тема резонує з війною як лімінальним досвідом нації.

Поема "Холодний яр" є одним із найяскравіших прикладів саме такого підходу.

1. Холодний Яр як лімінальний простір. У тексті Шевченка Холодний Яр постає не лише як географічна місцевість, а як символічний поріг між історичними епохами. Реальний топос, пов'язаний із гайдамацьким повстанням 1768 року, у творі набуває функції простору історичної пам'яті та потенційного відродження. У поемі цей простір описано як покинутий і мовчазний: "Хоч і Яр той, вже до його І стежки малої Не осталося; і здається, Що ніхто й ногою Не ступив там..." (Шевченко, 2003, с.356)

Фізично яр – це глибока ущелина, яка утворює межу між його сторонами. Символічно він перетворюється на місце переходу між минулою козацькою свободою та сучасною імперською дійсністю. Пейзаж у творі набуває ознак лімінальності: стежки зникають, місце заростає травою, панує тиша. Простір ніби позбавлений людської присутності, але водночас наповнений пам'яттю. Саме тут виявляється постколоніальний мотив "не-дому" (*unhomeliness*), описаний Гомі Бгабгою: знайомий ландшафт стає чужим і тривожним.

У Шевченківській енциклопедії читаємо таке: "Образ Холодного Яру неоднозначний у різних часових вимірах. Щодо минулого це – картина місця, де відбулася одна з драматичних історичних подій (на що вказує й епітет "страшний"). Щодо сучасності цей образ є вихідним пунктом полеміки про історичного значення, соціальний і національний зміст подій, які він

символізує. Щодо майбутнього Холодний Яр піднесено як символ української революції – образ великої сконденсованості, ідейної напруги та підвищеної емоційності" (Волинський, 2012, с. 623).

Саме тому імперська влада прагне стерти сліди повстанської історії ("нові кати" засаджують яр "темним лісом", щоб "люди не ходили / На пораду"), але пам'ять не зникає остаточно. Холодний Яр у Шевченка – це прихований потенціал опору, місце, де колись виникла *communitas* – солідарність повстанців, коли "батько з сином і брат з братом" ставали до боротьби "одностайне стати / На ворога лукавого".

2. Лімінальність часу: між "колись", "тепер" і майбутнім.

Поема триває у трьох часових станах, створюючи класичну лімінальну структуру переходу.

Минуле зображене в героїчних тонах: "В Яру колись гайдамаки / Табором стояли, / Лагодили самопали, Ратища стругали. / У Яр тойді сходилися, / Мов із хреста зняті, / Батько з сином і брат з братом / – Одностайне стати..."

Сьогодення – це стан забуття та пасивності: "Нащо б, бачся, те згадувать, / Що давно минуло...", "вже до його / І стежки малої / Не осталося; і здається, / Що ніхто й ногою / Не ступив там". Сьогодення це також про "лихо" – "Хоч не своє, позичене, / А все-таки лихо". На думку Р. Харчук, "Позичене лихо" – "це метафора української неволі, яка постає перед внутрішнім зором наратора при згадці про Холодний Яр. Цей топонім уособлює колишнє лихо – польське панування в Україні, яке в часи Шевченка змінилося російським" (Харчук, 2012, с. 627).

Майбутнє відкривається пророчим акордом: "...в день радості над вами Розпадеться кара. І повіє огонь новий З Холодного Яру".

Це класична лімінальна структура (ван Геннеп / Тернер): сепарація від козацької свободи, лімінальна фаза колоніального забуття, реінтеграція через майбутнє повстання. Колонізована Україна перебуває саме в середній фазі – "на порозі". Шевченко не дає ілюзії завершеності: яр ще не "воскрес", але вже не мертвий. Такий часовий розрив характерний для постколоніальної літератури, де минуле не повністю втрачене, а майбутнє – ще не досягнуте, але вже передбачене.

3. Лімінальність ідентичності: нащадки гайдамаків як "проміжні" суб'єкти. Шевченко звертається одночасно до "розбойників неситих" ("людоморе") та "сердешного люду". Нашадки гайдамаків перебувають у гібридному пороговому стані: вже не вільні козаки, ще не повністю асимільовані імперські піддані. Поет гостро полемізує з офіційним наративом: "Брешеш, людоморе! За святую правду-волю Розбойник не стане, Не розкує закований У ваші кайдани Народ темний..."

Це типовий постколоніальний механізм: колонізатор привласнює право на історичний наратив і змінює його на свою користь ("Гайдамаки не воины – / Розбойники, вори"). Народ у такій ситуації постає як "субалтерн" – приглушений голос історії, який позбавлений можливості говорити від власного імені. Проте лімінальність не лише фіксує кризу ідентичності. Вона також створює потенціал її трансформації. Саме у проміжному стані, між пам'яттю про опір і реальністю пригнічення, формується нова національна свідомість.

4. Поет як лімінальний суб'єкт. Ліричний суб'єкт поеми також перебуває у пороговому стані. Шевченко постає не лише як спостерігач, а як медіатор між різними історичними вимірами. Його позиція – між минулим і сучасністю, між пам'яттю про повстанців і зверненням до сучасників.

За спостереженням Р. Харчук, "риторичні звертання до зденаціоналізованої української шляхти у тексті "Холодного Яру" наповнюються гостросатиричним, іноді й саркастичним змістом, як зокрема у рядках про її віропідданість російському імператору: "А кричите, що несете / І душу і шкуру / За отечество!", про байдужість так званих християн до війни: "Бо ви й самі не знаєте, / Що царики коять", нарешті про нерозумність та нерозбірливість освіченої еліти, яка безпосередньо до війни причетна: "Дурний шию підставляє / І не знає за що!" (Харчук, 2012, с. 627).

Поет виступає голосом, який лунає з лімінальної зони – поза межами офіційної імперської культури. Саме тому його слово набуває пророчого характеру. Поет не просто фіксує історичний стан нації, а формує потенціал її пробудження. Його текст

виконує функцію символічного переходу – він не дозволяє остаточно втратити історичну пам'ять.

Це стало можливим завдяки народженню "українського проєкту", яке припало на 1840-і роки і знайшло відображення насамперед у творчості П. Куліша й Т. Шевченка, діяльності Кирило-Мефодіївського товариства. На думку дослідника С. Наумова, "український націоналізм постав як один із варіантів відповіді на "малоросійське питання" і в цьому сенсі був продовженням "малоросійського проєкту". Проте з погляду її змісту, який кардинально відрізнявся, "український проєкт" виступав як заперечення свого предтечі. (Наумов, 2017, с. 126). Науковець пояснює причетність Т. Шевченка до творення "українського проєкту" через його загальновідому роль у формуванні, поширенні й визнанні нової української літератури та літературної мови, що є підвалиною "національного проєкту". Це дає підстави вважати Т. Шевченка "не лише руйнівником "малоросійського проєкту", а й одним із фундаторів альтернативного "українського проєкту", "будителів-творців" української нації" (Наумов, 2017, с. 130).

Ширше ця думка звучить у О. Забужко: "здійснена Шевченком "символічна "детронізація" "государя" і відповідне "розжалування" всієї імперії, ... перевернуло "малоросійський" космос із голови на ноги, забезпечивши йому власне підґрунтя. З цих "руїн імперії" Малоросія вийшла – Україною" (Забужко, 2009, с. 81).

5. Втілення "нового огню". Пророцтво Шевченка матеріалізувалося через 74 роки. У 1919–1922 роках у Холодному Яру виникла Холодноярська республіка – невизнане державне утворення та потужний партизанський рух, що боровся за незалежність України. Центром руху стали Мельники та Мотронинський монастир – ті самі місця, які фігурують у шевченківському тексті. Повстанці свідомо апелювали до козацько-гайдамацької традиції та використовували символіку боротьби за волю.

Холодноярський рух став своєрідним історичним втіленням шевченківського образу "нового огню". Простір, який у поемі існував як символічний поріг, перетворився на реальний центр антиімперського спротиву. Це ще раз підтверджує, що художня лімінальність у Шевченка не є лише літературною метафорою.

Вона відображає реальний механізм історичної трансформації. Як цей механізм у подальшому працює в українській літературі, досліджується в статті Є. Лебідь-Гребенюк на прикладі текстів Т. Шевченка та В. Шкляра: "семантичне наповнення образу в романі Шкляра подібне до того, що відтворене у текстах Шевченка. Холодний Яр – осередок свободи нації; аксіологічне наповнення цього концепту – волелюбність, безстрашність, козацьке братерство, мужність. Як Шевченко "крізь призму власної філософії" осучаснив ґештальт Холодного Яру, з притаманним йому колоритом, в свідомості сучасників, протиставивши мужніх гайдамаків-лицарів "новим катам", "новим ляхам", так і Шкляр, описуючи події 20 рр. ХХ ст., являє реципієнту узагальнене розуміння образу, що водночас є і "основним джерелом росту й життя" нації і містичним первнем "іскри вогню великого", з якого постане нова Україна". Особлива увага дослідниці звертає на образ національного ворога у творчості обох письменників.

Авторка показує континуїтет символу Холодного яру: від Шевченкового захисту гайдамаків проти "людоморів" до його трансформації в сучасній літературі як символу опору. Це дозволило розширити розуміння твору від вузько історико-літературного до широкого культурно-національного контексту.

Ліквідована 1922 року через більшовицьку провокацію ("з'їзд отаманів" у Звенигородці) (Горліс-Горський, 2023). Навіть у київській в'язниці холоднярці влаштували останній бій. Ця республіка посилює постколоніальну лімінальність: простір – яр знову стає пороговим топосом між видимою владою й прихованим опором; час – 1919–1922 роки є ультимативною лімінальною фазою: між розпадом Російської імперії та радянською колонізацією; ідентичність – холоднярці – лімінальні суб'єкти *par excellence*, між селянством і козацтвом, між пробудженням і загибеллю. Постколоніальний вимір – практична деколонізація: відкидання імперського наративу, створення власної держави в лісах. Радянська пропаганда називала це "бандитизмом", стираючи національний характер боротьби.

Таким чином, спостерігаємо, що лімінальність у Шевченка – не абстрактна теорія, а історичний механізм українського опору, що діє крізь століття: від 1845-го ("на порозі") через 1919–1922 (реальна республіка) до сучасних викликів деколонізаційної боротьби.

Дискусія і висновки

Отже, проведене дослідження дозволяє зробити кілька узагальнювальних висновків.

Поезія "Холодний яр" постає не лише як один із програмових творів періоду "Трьох літ", а як складний багатовимірний текст, у якому поєднано історичну пам'ять, політичну публіцистику, поетичну інноваційність і пророче бачення майбутнього. Реконструкція історії її створення та аналіз майже столітньої наукової рецепції засвідчили поступову еволюцію шевченкознавства – від естетично зорієнтованих та ідеологічних інтерпретацій до синтетичних міждисциплінарних підходів, що інтегрують поезику, історіософію та культурну теорію.

Запропонована інтерпретація крізь призму лімінальності в постколоніальному контексті поглиблює розуміння твору, дозволяючи розглядати його як модель "порогового" існування колонізованої спільноти. Холодний Яр у цьому прочитанні функціонує як символічний простір переходу, де перетинаються минуле козацької свободи, травматичне імперське теперішнє та потенційне майбутнє національного відродження. Такий підхід увиразнює динамічну структуру часу, гібридність ідентичності та особливу роль поета як медіатора між історичними вимірами.

Важливо, що лімінальність у Шевченковому тексті виявляється не лише як художній принцип, а і як механізм історичної дії: пророчий образ "нового вогню" знаходить своє підтвердження в подальших етапах української визвольної боротьби, зокрема в подіях Холодноярської республіки, а відтак – у ширшому контексті тривалої деколонізаційної динаміки.

Таким чином, "Холодний яр" постає як текст, що не лише репрезентує колоніальну травму, а й продукує смисли опору, пам'яті та націєтворення. Перспективним видається подальше дослідження твору в межах міждисциплінарних студій, які поєднуюватимуть літературознавчий аналіз із постколоніальною теорією, культурною антропологією та сучасними підходами до вивчення історичної пам'яті й деколонізації української культури.

Список використаних джерел

- Волинський, П. (2012). Холодний Яр. У *Шевченківська енциклопедія*, (т. 6, с. 623–627). НАН України.
- Гундорова, Т. (2025). *Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есе*. Віхола.
- Горліс-Горський, Ю. (2023). *Холодний яр* (2-ге вид., виправлене й доповнене). КДС.
- Донцов, Д. (1961). Вогонь з Холодного Яру. У *Незримі скрижалі Кобзаря. Містика лицарства запорізького* (с. 45–54). Гомін України.
- Доній, В. (2015). Дихотомія "антиколоніальне" – "постколоніальне": специфіка дефініцій. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*, (6), 18–20.
- Забужко, О. (2009). *Шевченків міф України: спроба філософського аналізу*. Факт.
- Івакін, Ю. (1964). *Коментар до "Кобзаря" Т. Шевченка. Поезії до заслання*. Наукова думка.
- Клочек, Г. (1999). За Шевченковим святим законом (Про "Холодний Яр" Тараса Шевченка). *Урок української*, (2–3).
- Кравченко, О. (2014). Постколоніальний дискурс національної культури та політики. *Культура України: зб. наук. праць*, (45), 15–24.
- Лебідь-Гребенюк, Є. (2016). Гештальт-концепт "Холодний яр" у художній теорії націогенезу українства Т. Шевченка і В. Шкляра. *Шевченкознавчі порівняльні студії*, (19), 135–140.
- Лушпинський, П. (1930). Шевченків "Холодний Яр". *Україна*, (3–4), 89–105.
- Меленчук, О. (2018). Літературознавчі зацікавлення Платона Лушпинського: погляд на творчість Т. Шевченка. *Слово і Час*, (5), 26–34.
- Наумов, С. (2017). Тарас Шевченко і доля "малоросійського проекту" XIX ст. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: *Історія*, (53), 122–132.
- Сакаль-Лісніченко, Л. (2025). Університетський відеопроєкт "Шевченківці про Шевченка": мультидисциплінарне перепрочитання генія і творчості. *Шевченкознавчі студії*, 1(28), 317–340.
- Саїд, Едвард В. (2001). *Орієнталізм. Основи*.
- Харчук, Р. (2012). Холодний Яр. У *Шевченківська енциклопедія* (т. 6, с. 627–629). НАН України.
- Шевченко, Т. (2003). *Зібрання творів у 6 томах* (М. Г. Жулинський та ін., Ред.). Т. 1: Поезія 1837–1847. Наукова думка.
- Шкляр, В. М. (2011). *Залишенець*. Чорний Ворон.
- Юрчук, О. (2013). *У тіні імперії. Українська література у світлі постколоніальної теорії*. Академія.
- Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. Routledge.
- Spivak, G. C. (1988). Can the subaltern speak? In C. Nelson & L. Grossberg (Eds.), *Marxism and the interpretation of culture* (pp. 271–313). University of Illinois Press.
- Turner, V. (1969). *The ritual process: Structure and anti-structure*. Aldine Publishing.
- van Gennep, A. (2019). *The rites of passage* (2nd ed.) (M. B. Vizedom & G. L. Caffee, Trans.). University of Chicago Press. (Original work published 1909).

References

- Barabash, Yu. (2004). *Taras Shevchenko: The imperative of Ukraine. Historiosophical and nation-building paradigm*. Publishing House "Kyiv-Mohyla Academy" [in Ukrainian].
- Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. Routledge.
- Doncov, D. (1961). Fire from the Cold Ravine. In *Invisible tablets of the Kobzar. Mysticism of Zaporozhian knighthood* (pp. 45–54). Homín Ukraïny [in Ukrainian].
- Donii, V. (2015). Dichotomy "anti-colonial" – "post-colonial": Specificity of definitions. *Literary process: Methodology, names, tendencies*, (6), 18–20 [in Ukrainian].
- Gundorova, T. (2025). *Transit culture. Symptoms of postcolonial trauma: Articles and essays*. Vikhola [in Ukrainian].
- Horlis-Horskyi, Yu. (2023). *Cold Ravine* (2nd ed., corrected and supplemented). KDS [in Ukrainian].
- Ivakin, Yu. (1964). *Commentary on T. Shevchenko's "Kobzar". Poems before exile*. Naukova dumka [in Ukrainian].
- Kharchuk, R. (2012). Kholodnyi Yar. In *Shevchenko Encyclopedia* (Vol. 6, pp. 627–629). NAS of Ukraine [in Ukrainian].
- Klochek, H. (1999). According to Shevchenko's holy law (About "Cold Ravine" by Taras Shevchenko). *Ukrainian lesson*, (2–3) [in Ukrainian].
- Kravchenko, O. (2014). Postcolonial discourse of national culture and politics. *Culture of Ukraine: Collection of scientific works*, (45), 15–24 [in Ukrainian].
- Lebid'-Hrebeniuk, Ye. (2016). Gestalt-concept "Cold Ravine" in the artistic theory of Ukrainian nation-building by T. Shevchenko and V. Shkliar. *Shevchenko comparative studies*, (19), 135–140 [in Ukrainian].
- Lushpynskyi, P. (1930). Shevchenko's "Cold Ravine". *Ukraine*, (3–4), 89–105 [in Ukrainian].
- Melenchuk, O. (2018). Literary studies interests of Platon Lushpynskyi: A view on T. Shevchenko's work. *Word and Time*, (5), 26–34 [in Ukrainian].
- Naumov, S. (2017). Taras Shevchenko and the fate of the "Little Russian project" of the 19th century. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History*, (53), 122–132 [in Ukrainian].
- Said, Edward W. (2001). *Orientalism*. Osnovy.
- Sakal'-Lisnichenko, L. (2025). University video project "Shevchenkiivtsi about Shevchenko": Multidisciplinary reinterpretation of the genius and his work. *Shevchenko studies*, 1(28), 317–340 [in Ukrainian].
- Shevchenko, T. (2003). *Collected works in 6 volumes*. (M.H. Zhulynskyi et al., Eds.). Vol. 1: Poetry 1837–1847. Naukova dumka [in Ukrainian].
- Shkliar, V. M. (2011). *The remnant*. Black Raven.
- Spivak, G. C. (1988). Can the subaltern speak? In C. Nelson & L. Grossberg (Eds.), *Marxism and the interpretation of culture* (pp. 271–313). University of Illinois Press.
- Turner, V. (1969). *The ritual process: Structure and anti-structure*. Aldine Publishing.
- van Gennep, A. (2019). *The rites of passage* (2nd ed.) (M. B. Vizedom & G. L. Caffee, Trans.). University of Chicago Press. (Original work published 1909).

Yurchuk, O. (2013). *In the shadow of the empire. Ukrainian literature in the light of postcolonial theory*. Akademia [in Ukrainian].

Zabuzhko, O. (2009). *Shevchenko's myth of Ukraine: An attempt at philosophical analysis*. Fakt [in Ukrainian].

Отримано редакцією збірника / Received: 21.04.26

Прорецензовано / Revised: 27.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 26.05.26

Опубліковано / Published: 29.05.26

Lesia SAKAL-LISNICHENKO, PhD (Philol.), Assist.

ORCID ID: 0009-0003-6773-3559

e-mail: lesia.sakal-lisnichenko@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

POSTCOLONIAL LIMINALITY IN THE POEM "KHOLODNYI YAR" BY TARAS SHEVCHENKO

Background. *The study examines the phenomenon of postcolonial liminality as a structural principle of poetics in the poem "Kholodnyi Yar" by Taras Shevchenko. Traditional interpretations of the work's idea, its genre parameters, and symbolic content are not considered final. This relatively short poem exemplifies the creative potential of the author's poetic thinking, manifested in the ability to combine historiosophical depth, political polemic, and prophetic pathos with a concise and compositionally refined simplicity. The research is based on an analysis of the poetic text, its historical and cultural context, the intellectual premises of its creation, and the evolution of its scholarly interpretation.*

Methods. *The analysis relies on a comprehensive literary approach that integrates historical-genetic, textological, poetic (stylistic and versification), historiosophical, and comparative-conceptual methods.*

Results. *The article traces nearly a century of scholarly reception of the poem "Kholodnyi Yar", examines its key features, and proposes a new interpretation. The analysis of the chronological s*

equence of studies demonstrates the evolution of Shevchenko studies: from early aesthetic (P. Lushpynskiy) and ideological (D. Dontsov) interpretations, through detailed philological and stylistic analysis (P. Volynskiy), to ethical (H. Klochek), historiosophical (R. Kharchuk), and comparative-conceptual (Ye. Lebid-Hrebeniuk) approaches. Each study highlights particular dimensions of the work – from artistic excellence and revolutionary pathos to moral perspective, historical memory, and the gestalt-symbol within the context of nation-building.

The interpretation proposed in this article, through the lens of liminality within a postcolonial framework, presents "Kholodnyi Yar" as a text that captures the threshold condition of a colonized society. Kholodnyi Yar functions as a liminal space (between past freedom and imperial oblivion, marked by features of unhomeliness). The temporal structure of the poem reproduces a classical liminal model: separation (the haidamak past), the liminal phase (present desolation and

"borrowed suffering"), and reintegration (the future "new fire"). The identity of the descendants of the haidamaks appears transitional and hybrid, while the poet emerges as a liminal subject-mediator. Shevchenko's prophecy materialized in the Kholodnyi Yar Republic of 1919–1922, confirming the historical efficacy of the liminal mechanism.

Conclusions. The article provides a comprehensive analysis of the history of the creation of the poem "Kholodnyi Yar", its place within Shevchenko's "Three Years" period, and the evolution of its scholarly interpretation over nearly a century. Six key studies are examined in chronological order, from early aesthetic and ideological readings to contemporary historiosophical, poetic, and comparative-conceptual approaches.

The proposed liminal approach within a postcolonial framework significantly complements traditional interpretations. It allows the work to be viewed not only as a literary artifact but also as a powerful mechanism for preserving historical memory and generating the potential for national revival. Liminality explains how the artistic image of Kholodnyi Yar transforms into a symbolic "threshold" that connects past, present, and future, the trauma of colonialism, and the hope for decolonization.

Contemporary Shevchenko studies provide a solid foundation for further synthetic and interdisciplinary research that integrates poetics, historiosophy, postcolonial theory, and the current context of the decolonization of Ukrainian culture.

Keywords: Shevchenko studies, historiosophy, poetics, historical memory, haidamaky movement, nation-building, postcolonial studies, decolonization.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.